

Kitap İncelemesi

Nikolaos Van Dam,
DESTROYING A NATION: THE CIVIL WAR IN SYRIA,
London, I. B. Tauris, 2017.

Merve Mesçioğlu Fedai*

1945 yılında Amsterdam'da doğan Nikolaos Van Dam, Amsterdam Üniversitesi'nde Arapça, Siyaset ve Sosyal Bilimler okumuş ve 1977 yılında edebiyat üzerine hazırladığı doktorasını tamamlamıştır. 1970-1975 yılları arasında Amsterdam Üniversitesi'nde Çağdaş Orta Doğu Tarihi dersleri vermiş, 1975'te Hollanda Dışişleri Bakanlığı'na bağlı Siyasi İşler Dairesi'nin Orta Doğu Bölümü'nde çalışmaya başlamıştır. Endonezya, Almanya, Türkiye, Mısır ve Irak gibi farklı ülkelerde Hollanda Büyükelçiliği yapan yazar 2015-2016'da Hollanda'nın Suriye Özel Temsilciliği görevinde bulunmuştur.

Suriye uzmanı olan yazarın Suriye ile ilgili diğer kitabı *The Struggle for Power in Syria Politics under Asad and Ba'th Party*'dir. İlk baskısı 1979 yılında yayınlan bu eserin daha sonra 1981, 1996 ve 2011 yıllarında da baskısı yapılmış ve 2000 yılında Türkçe'ye çevrilmiştir. 2017 yılının yaz aylarında yayınlanan son kitabı ve bu incelemenin konusunu oluşturan eserinin adı ise *Destroying a Nation The Civil War in Syria*'dir. Eser, Centre for Middle East Studies'in Direktörü Joshua Landis'e göre Suriye iç savaşı üzerine yazılmış en iyi kitaptır.

Türkiye'de ilk kitabının çevirisi, 2000 yılında İletişim Yayınları'ndan *Suriye'de İktidar Mücadelesi Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum* ismi ile çıkmıştır. Bu incelemenin konusunu ise 2017 yılında yayınlanan –henüz

* Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
mervemescioglu@gmail.com
(orcid.org/0000-0001-9177-077)

Türkçe'ye çevrilmemiş- son eseri oluşturmaktadır fakat diğer kitabından da kısaca bahsedilecektir.

2000 yılında yayınlanan eserinde Van Dam mezhepçilik, bölgecilik ve aşiretçilik gibi bağların Suriye'deki iktidar mücadelelerinde ne ölçüde ve ne gibi bir rol oynadığını araştırmıştır. Esas olarak 1963'ten itibaren Suriye'nin siyasi yaşamında dini azınlıkların yükselişini teşvik eden etkenleri ve gelişmeleri irdelemiştir. Her ne kadar *Siyasette Mezhepçilik, Bölgecilik ve Aşiretçilik* bu çalışmasının ana temasını oluşturmuşsa da, ilk baskıda bu şekilde sunulan alt başlık *Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum* olarak üçüncü baskıda değiştirilmiştir.

Yazarın bu kitabını değerli kılan özelliklerinden biri Suriye'deki iktidar kadrolarının yapısını, önemli iktidar kurumlarına mensup kişilerin mezheplerini, geldikleri bölgeleri ve sosyo-ekonomik ve siyasi kökenlerini inceleyen istatistiksel bir araştırmanın sonuçlarına yer vermesidir. 1942-1980 yılları arasında Suriye'deki hükümet kabinelerini ve 1963'ten beri iktidarda bulunan Baas Partisi Suriye Bölge Komutanlarını yukarıdaki etmenler üzerinden inceleyen yazarın istatistiksel araştırma sonuçları diğer bölümlerde ele aldığı süreçleri ve gelişmeleri doğrulamaktadır.

Yazarın ele aldığı konulardan biri de mezhebe dayalı tahrikler ve çatışmalar başlığı altında kökten dinci Sünni Müslüman mualifler ve yönetim arasında yaşanan olaylardır. Yazara göre kökten dinci Sünni Müslümanların niyeti açıkça, Suriye toplumu içindeki düşmanlıkları dini eksende kutuplaştırmaktır. Toplumdaki hoşnutsuzluk ve sosyo-ekonomik sorunlar, mezhep kanalları yolu ile harekete geçirilebiliyor, yönlendirilebiliyordu. Yazarın kitabın bu kısmında ele aldığı konular önemlidir çünkü 2011 sonrası yaşanan savaşın mezhepçi bir karakteri var mı ve bunun temelleri geçmişte mi atılmıştır? Bu dönemde yönetim kökten dincilerin gerçekleştirdikleri eylemleri bastırırken geleceğe yönelik nefret tohumlarını mı ekmiştir? gibi günümüze dair soruların cevapları da bulunabilir.

Yazar ilk kitabının sonuç bölümünde mezhepçilik, bölgecilik ve aşiretçiliğin iktidar mücadelesinde rol oynayan başlıca etkenler olmasının, sosyo-ekonomik ve ideolojik etkenlerin önem taşımadığı ya da ihmal edilebileceği anlamına gelmediğinin altını çizmiştir. Ayrıca ele aldığı olaylar ile iktidar kadrolarında mezhepçi, bölgeci ve aşiretçi hizipleşmenin boyutuyla siyasi istikrar arasında belirgin bir ilişki olduğunu göstermiştir. Böylece 1970'te iktidarı ele

alan Hafız Esad'ın Suriye'de bağımsızlığın kazanılmasından bu yana en uzun siyasi istikrar ve süreklilik dönemi olduğunu ileri sürmüştür.

Van Dam'ın Suriye üzerine ikinci eseri olan *Destroying A Nation The Civil War in Syria* giriş, beş bölüm ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. İnceleme bu bölümleri, kitabın iddialarını ve sonuç bölümündeki önerileri vermeyi amaçlamaktadır.

Yazar kitabın önsözüne 1964 yılında Suriye'yi ilk kez ziyaret ettiğinde istediği her yere özgür bir şekilde gidebildiğini belirterek ve sunulan güzel misafırperverliği anlatarak başlıyor. Suriye'nin kentlerine ve sahip olduğu değerlere değinen yazar, aslında okuyuculara ülkenin bir zamanlar var olan güzel bir resmini çiziyor. Yazar, 2010 yılında Suriye'de ayaklanmalar başlamadan önce ülkenin hala sessiz ve barışçıl olduğunu ve Eylül 2010'da Suriye'yi son ziyaret ettiği zaman, birkaç ay sonra bir devrimin başlayacağını neredeyse hiç hayal edemeyeceğini söylüyor. Suriye'deki rejimin diktatörlüğü ve reform yapmaya isteksizliği ve yetersizliğinin nihayetinde ülkenin görünürde barışçıl yaşamının bozulmasına neden olduğunu ve ardından patlak veren savaşın büyük ve derin sosyal sonuçlarıyla ülkenin büyük bölümünün tahribine yol açtığını dile getiriyor.

Yazara göre bu kitap Mart 2011'de başlayan Suriye Devrimi'nin¹ çeşitli yönleri ile ilgileniyor. Kitap devrimi takip eden savaşın, Suriye rejiminin daha önceki tutumları göz önüne alınarak niçin kaçınılmaz olduğunu açıklıyor. Yazar bu tutum ve davranışları daha önceki kitabında da ayrıntılı bir şekilde tasvir ettiğini belirtmiştir.

Yazara göre Başkan Beşar Esad'ın rejimi 2011'de başlayan Suriye Devrimi'ni, daha önceki olaylarda yapmayı başardığı gibi, kaba kuvvet ile bastırabileceğini tasavvur etti. Fakat bu kez tamamıyla farklıydı. Suriye'deki korku ve suskunluk duvarı kırılmış ve çok sayıda Suriyeli barışçıl gösterici bölgedeki Arap Baharı gelişmelerinden ilham almıştı. Hem Suriye rejimi hem de Suriyeli muhalif gruplar birçok yabancı ülkeden politik, askeri ve finansal destek almaya başlamıştı. Bunların hepsi Suriyelilerin kendi aralarında kanlı bir savaşın ve Suriyelilerin zararına, diğer ülkeler arasında vekâleten bir savaşın bileşimine yol açmıştır.

¹ Bu inceleme yazısında yazarın kullandığı kavramlara sadık kalınmıştır. Örneğin yazar *uprising* kelimesini değil *revolution* sözcüğünü tercih ettiği için çeviri de buna uygun yapılmıştır.

Van Dam'a göre rejim ve muhalefet arasındaki şiddetli karşılaşma, devrimi bastırmak için harekete geçirilen diğer baskıcı kurumların yanı sıra ordunun elit birliklerindeki Alevi mezhep üyelerinin son derece görünür ve orantısız sayısı göz önüne alındığında, mezhepsel bir boyut alması kesin gibiydi. Bu faktör birçokları arasında savaşın aynı zamanda mezhepsel tonlu azınlık-çoğunluk, Alevi-Sünni çatışma karakterine sahip olduğu algısını güçlendirdi. Radikal Sünni İslamcı askeri gruplar başlangıçta barışçıl olan devrimi gaspetti ve Suriye'yi daha derin bir şiddet çıkmazına itti. Yazara göre, rejime karşı Suriye muhalefetini desteklemeye niyetli çeşitli Batılı ve bölgesel taraflar görünürde hedefledikleri gibi bir çözüme neden olmaktan ziyade Suriye Savaşını körükleyen yanlış beklentiler (false expectations) yarattı.

2011'den beri Suriye Devrimi üzerine zaten yayınlanmış olan çok sayıdaki kitabın bir tekrarı anlamına gelmeyen bu kitap, devrimin başlamasından itibaren ülkede yaşananları daha derin bir arkaplanda açıklamaya niyetlidir. Ayrıca kitap çatışmanın çözümüne ilişkin olasılıklarla da ilgileniyor. İki yıl Hollanda'nın Suriye Özel Temsilciliği görevini yürüten yazar, Suriye'deki çatışmalarda yer alan tarafların çoğu ile görüşüğünü, bu durumun ona Suriye iç savaşı ve çözümüne ilişkin girişimlere tanık olmak için sayısız fırsatlar verdiğini belirtmiş ve deneyimlerini bu kitaba yansıttığını dile getirmiştir.

Önsözde yer alan bu açıklamalardan sonra kitabın giriş ve diğer bölümlerinde anlatılanlara geçebiliriz. Yazar giriş bölümüne *Greater Syria or Bilad al-Sham* (Büyük Suriye ya da Bilad al-Şam²) isimli konu ile başlamıştır. Bu başlık altında Suriye çalışmalarının hemen hepsinde yer alan Büyük Suriye atfına bir göndermedir. Çünkü yazar, Arap milliyetçi yazında sıklıkla dile getirilen Suriye'nin, Büyük Suriye'nin bölgelerinden ayrılan böylece 'uzuvsuz gövde' (limbless trunk) olan bir ülke olarak tanımlandığını belirterek başlıyor. Aslında Büyük Suriye'den günümüz Suriyesi'ne sınırların değişimi ciddi tartışmaların yaşandığı bir alandır. Yazarın bu şekilde bir giriş yapması, coğrafya-mekan tartışmaları ile başlaması önemlidir.

Yazar, milliyetçi yazında yer alan bu iddiadan sonra, Bilad-al Şam veya Büyük Suriye'nin sınırları tam olarak nedir? sorusunu soruyor. Tarihsel, coğrafi ve kültürel olarak birleşik bir varlık olan fakat kolonyal güçler tarafından ayrılan Suriye, Filistin, Ürdün, Lübnan alanını tanımlamak oldukça kullanışlı bir tabirdir. Bu tabir gerçekten doğru mu? diye sormakta ve aslında Büyük Suriye

² Eser'de yer alan başlıkların Türkçe çevirisi tarafımda yapılmıştır; bu yüzden farklı kaynaklarda değişik çeviriler olabilir.

belli coğrafi, sosyal ve dilsel özelliklere sahip büyük bir çoğunlukla Arap bölgesi olarak tanımlanabilir demektir. Yazar, Büyük Suriye tartışmasını bir üst perdeye taşıyarak Fırat Nehri'nin doğusundaki, kuzeydoğu Suriye'nin belli alanlarının Büyük Suriye'nin gerçekten bir parçası olmadığını tartışabileceğini söylüyor. Çünkü bu alanlar Mezopotamya'nın –Bilad al-Rafıdayn- doğal bir parçasını oluşturuyor. Bunun anlamı bugünkü Suriye Arap Cumhuriyeti, bir yandan Büyük Suriye'den daha küçük bir alanı kaplıyor çünkü Filistin, Lübnan, Ürdün ve bugünkü Türkiye sınırları içinde yer alan kısımları kapsamıyor fakat diğer yandan coğrafi olarak Büyük Suriye'nin dışında bulunan alanları, özellikle Suriye Arap Cumhuriyeti'nin bazı kuzeydoğu parçaları, da kapsıyor.

Fransa'nın ve İngiltere'nin Irak ve Suriye arasındaki sınır çizgisini, sadece Büyük Suriye'yi yapay parçalara ayırmayı değil Mezopotamya'nın parçalarını da Suriye ve Irak arasında bölmeyi, kasıtlı bir şekilde çizip çizmediklerinin net olmadığını söyleyen yazar fakat bu önemli mi diye soruyor. Van Dam'a göre Bereketli Hilal'de (Büyük Suriye ve Mezopotamya'nın birlikte oluşturduğu alan) Sykes-Picot sınırları yapay ve empoze edilmiş olabilir. Fakat bu anlamda bölgedeki önceki sınırlar, açık coğrafi ve etnik hatları takip etmediği sürece, yapay görülebilir. Emeviler, Abbasiler, Fatimiler, Memlükler ve diğerlerinin hanedanlığı altında Büyük Suriye'nin sınırları defalarca değişmiştir. Roma İmparatorluğu altında Suriye eyaletinin sınırları da farklıydı.

Ama yine de Büyük Suriye bazı iç çeşitlilikleri ile coğrafi ve kültürel bir varlık olarak görülebilir. Aynı zamanda farklı nedenlerle kasıtlı bir şekilde Büyük Suriye'yi çeşitli parçalara bölen Batılı kolonyal güçlerin düşüncesi de geçerlidir. Fakat yazara göre tarihsel olarak bütünleşmiş bir Büyük Suriye, tarihsel bulgulara uymaktan ziyade daha çok olaylara idealist bir bakışı anlatır. Eğer kolonyal güçler Arap Bereketli Hilal bölgesini bölmüş olmasalardı, bu alan şimdi birleşik olurdu ifadesini söylemenin bir yolu gibi görünüyor. Zamanla Arap milliyetçileri tarafından kabul edilmemesine rağmen, önceki kolonyal sınırların dirençli bir sürekliliğe sahip olduğu ortaya çıktı. Devletler, kolonyal güçlerinin tanımladığı gibi yeni alanlarını kabul etti fakat onlar eğer tarihsel esaslar meşrulaştırırsa daha büyük bir alanda hak iddia etmeyide istediler. Yazar bu durumu Suriye'nin talepleri doğrultusunda örneklendirmiştir.

Van Dam'a göre, sonuç olarak Suriye bağımsızlığının 70 yıldan daha fazlasından sonra, Suriye ulusal kimliği, önceki tarihi ne olursa olsun, kökleşmiş durumdadır ve iç savaşta yer alan neredeyse tüm Suriyeli taraflar teritoryal bütünlüğün ve Suriye birliğinin korunması gerektiği prensibinde birleşmiştir.

Yazar giriş bölümünde Suriye ulusal kimliği ve Suriye devletine sadakat konusunu da irdeliyor.

Yazarın verdiği bilgilere göre Suriye ismi Grekler tarafından M.Ö. 6. yüzyıldaki Assuriler'den yanlış bir şekilde türetilerek ortaya atılmış böylece isim ve onun coğrafi-politik anlamı ile ilgili olarak şu ana kadar süren bir karmaşa başlamıştır. Bu isim, Bizans yönetim devri vasıtası ile antik zamanlardan alındı ve Arap Müslüman yönetiminin ilk yüzyılı süresince kullanıldı fakat daha sonra 19. yüzyıla yani Osmanlı İmparatorluğu bu ismi tekrar kullanmaya başladığı zamana kadar kayboldu. Araplar yalnızca Bilad al-Şam ismini kullandı. Suriye vilayeti, Şam vilayeti olarak da bilinir, o zamanlarda Büyük Suriye'nin yedi bölgesinin yalnızca biriydi. Bu bölgeler arasındaki sınırlar bugünkü uluslararası sınırlar gibi bir çeşit engel değildi. Yerel yerleşimciler tüm Büyük Suriye'de kolaylıkla seyahat ediyordu.

Büyük Suriye'nin vilayetlerinden Fransız Mandası altında bir devlete dönüşen Suriye, manda yönetiminde dört farklı devlete ve bir idari varlığa bölünmüştür: Şam Devleti³, Halep Devleti, Lazkiye Devleti, Cebel-i Dürzi Devleti ve İskenderun Sancağı. Arap milliyetçileri ülkenin farklı devletlere bölünmüş olmasını kabul etmek istemiyorlardı. Böyle gelişmeler Suriye ulusal kimliğinin kristalleşmesini engellemiştir.

Suriye'deki Arap milliyetçilerinin, yerleşimcilerin dinsel aidiyetlerini gösteren coğrafi isimlerin kullanılmasından hoşlanmadıklarını belirten yazar bu durumun coğrafi yapının adlandırılmasında tarafsız isimler tercih edilmesini ortaya çıkardığını örnekler üzerinden göstermiştir. Yazar giriş bölümünde Who is a Syrian? sorusunu sormuş ve ardından Birleşik Arap Cumhuriyeti döneminde yaşanan gelişmeleri vermiştir. Söz konusu gelişmelerden biri bu dönemde oluşan Baas Askeri Komitesi ve bu komitenin içinde yer alan kişilerin sosyal ve mezhebi arkaplanlarıdır. Bu askeri komitenin 8 Mart 1963'te iktidarı darbe yolu ile aldığını ve modern Suriye tarihinde Baas Partisi yönetimi sayfasının açıldığını anlatmak, giriş bölümünde okuyucu için önemli bir hatırlatıcı olmuştur.

Yazarın adı geçen her iki kitabında da dile getirdiği gibi Baas Partisi'nin sahip olduğu seküler Arap milliyetçiliği ve sosyalist ekonomi anlayışı, kırsala ve kırsalda yaşayan azınlıklara çekici gelmiştir. Bu yüzden darbeyi yapan askeri komitenin çoğunluğunu kırsal kökenli azınlıkların oluşturması şaşırtıcı olmamalıdır. Baas Partisi'nin kırsala ve azınlıklara çekici gelmesi, onların üye

³ Burada geçen Devlet ifadesi, *State* kelimesinin karşılığı olarak çevrilmiştir; bölge olarak düşünülmemelidirler.

olması sonucunu getirdiği gibi kentlilerin ve Sönnilerin üye olmaları için, kentli-kırsal Sönni-dinsel azınlık arasındaki geleneksel tezatlıktan dolayı, sosyal bir engel yaratmıştır.

Suriye'nin %11'Alevi, %3'ü Dürzi, %1,5'u İsmaili ve bir zamanlar %14'ü - lakin daha sonra azalan oranı ile ikinci büyük azınlık- Hristiyan'dır. Yazara göre söz konusu azınlıkların desteğini alan Baas Partisi ideolojik olarak mezhepçilik, bölgecilik ve aşiretçiliği kabul etmediğini dile getiriyordu fakat pratik gerekçelerle söz konusu geleneksel sosyal kanalları kullanıyordu.

Yazar giriş bölümünün son başlığında, ilk başlıkta olduğu gibi, tartışmalı bir konuya değiniyor: Aleviler dağlara sığınan zulüm görmüş bir azınlık mıdır? Aleviliğin Mezopotamya'dan Suriye'ye yayılması Aleviler'in zulümden kaçtıkları için değil, sürekli bir misyonerlik çabası sonucu idi. Daha sonra Suriye'nin sahil dağlarında yoğunlaşmaları Haçlıların yarattığı bir sonuçtur. Yazarın aktardığına göre, Suriye ve Lübnan'ın ulaşılamayan kıyı dağlarının, kentlerdeki ve ovalardaki dini zulümden kaçan azınlık mezhepleri için bir sığınak-bir liman olarak hizmet etmesini iddia eden dağların sığınak (mountain refuge) olma görüşünü ilk olarak 1921 yılındaki *La Syrie: Precis Historique* adlı kitabında Henri Lammens ortaya atmıştır. Pek çok akademisyenin de benimsediği bu görüş yazara göre bir mite dönüşmüştür.

Giriş bölümünden sonra *A Synopsis of Ba'athist History Before The Syrian Revolution 2011* (Suriye Devrimi (2011) Öncesi Baas Partisi Tarihinin Bir Özeti) başlığına sahip birinci bölümde yazar, neredeyse yarım asır Baas diktatörlüğünden sonra devrimin, 2011'de başlayan kanlı, mezhep-tonlu Suriye savaşı şeklinde sonuçlanmasının Suriye için nasıl mümkün olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Yazarın iddiasına göre 2011'de başlayan Suriye savaşı ve Baas rejimi tarafından herhangi bir muhalif hareketin, Suriye Müslüman Kardeşleri ve onlardan ayrılan İslami Mücahitler gibi özellikle Sönni Müslüman muhalif hareketlerin sert bir şekilde bastırıldığı daha önceki dönemler arasında birçok benzerlik vardır. Fakat şiddetin ölçeği Suriye Devrimi öncesi ve sonrasında çok farklı olmuştur, örneğin ülkenin büyük bölümü rejim ile çatışmanın içerisinde yer almıştır. Daha önceleri Hama, Halep gibi yerel hareketlerin bastırılması yaşanmıştır. Ayrıca yazarın önsöz bölümünde de belirttiği gibi devrim öncesi dönem ile sonrasında farklılaştıran unsurların başında muhaliflerin yurt dışından, Suriye'nin iç meselelerine müdahale etmeye başlayan ülkelerden politik, finansal ve askeri destek almaları gelmektedir.

Yazar Suriye Devrim'ini ve Suriye rejiminin devrime olan reaksiyonunu daha iyi anlamak için, 1963'te Baas Partisi'nin iktidarı ele geçirmesinden beri rejimin arka planının ve tarihinin bilinmesinin önemli olduğunu düşünmektedir. Bu yüzden bölümün devam eden sayfalarında, kronolojik olarak rejimin iktidara gelişinden itibaren incelemesini yapmıştır.

8 Mart 1963 darbesi sonrası iktidarı ele geçiren Baas Partisi askeri kanadının önemli isimlerinin, ki bunların içinde Hafız Esad da vardı, ilerleyen süreçte kendilerine muhalif kişileri nasıl saf dışı ettiğini anlatan yazar ilk başlarda Alevi olmayan kişilerin uzaklaştırılmasında mezhepçilik olmasa bile böyle algılandığını iddia etmektedir. Baas'ın ileri gelen Alevi askeri liderleri ateşli bir sekülerist olmalarına rağmen iktidarı kotarmak için sadık kişilerin orduya girmesine izin vermişlerdir. 1963-1970 arasında yazarın hem ilk kitabında hem de bu kitabında dile getirdiği gibi Baas'ın ileri gelen askeri liderleri arasında iktidar mücadelesi yaşanmıştır. Bu yıllar mezhep, bölge ve aşiret bağlarının iktidar mücadelesinde bir araca dönüştüğü, darbelerin ve darbe girişimlerinin yaşandığı istikrarsız yıllar olarak görülmektedir.

Yazarın bu bölümde dile getirdiği önemli bir konu da Baas Partisi'nin kendi ideallerinin antitezi olmasıdır. Birlik, Sosyalizm ve Özgürlük ilkelerine sahip olan parti, ilkel bağlılık olarak kabul ettiği mezhepçilik, bölgecilik ve aşiretçiliği ortadan kaldırmak istiyordu. Fakat gerçekte bunun tersi meydana geldi çünkü onların tutumları özellikle bu faktörleri güçlendirdi. Ayrıca rejimi kuşatan yolsuzluk ve kayırmacılıktan dolayı Sosyalizm ve sosyal eşitlik alanlarındaki iddialarını da yerine getiremediler. Birlik ilkesinin başarılamamasında sadece partinin suçlanamayacağını söyleyen yazar, iktidar paylaşımını kabul etmeyen bir Arap lideri gerçeğinin de başarıyı engellediğini yazmaktadır.

Yazar birinci bölümde, rejimin Suriye Müslüman Kardeşler ve onlardan ayrılan İslami Mücahitler gibi özellikle Sünni Müslüman muhalif hareketleri sert bir şekilde bastırmasını, bu hareketlerin rejimi düşürmek için gerçekleştirdikleri eylemleri anlatmıştır. Yazar, Şubat 1982'de Hama'da rejim ve söz konusu hareketler arasındaki hesaplaşmanın 20. yüzyıl Suriye tarihindeki en kanlı hesaplaşma olduğunu, bunun 2011 sonrası iç savaş sırasında aşıldığını iddia etmektedir. Van Dam'a göre Hama'da ve başka yerlerde yaşanan kitlesel baskı, gelecekteki çekişme ve intikam tohumlarını ekmiş ve bu çatışmanın tümüyle görünmesi 2011'deki Suriye Devrimin başlangıcıyla neredeyse 30 yıl almıştı.

Birinci bölümde yazarın değindiği son konu Hafız Esad'ın iktidar dönemidir. Bu dönemi Suriye rejiminin iktidar yapısında çok az değışikliğin olduğu, Hafız Esad'ın iktidarı tekeline aldığı 1970'den 2000'e süren otuz yıllık bir dönem olarak nitelemektedir. Sadakat ve bağlılık bu dönemi niteleyen kavramlardır çünkü önemli tasfiyeler yaşanmamıştır. Hafız Esad iktidara gelmeden önce ciddi iktidar mücadeleleri yaşanmış ve pek çok isim zaten tasfiye edilmişti. 2000 yılında baba Esad vefat edince, yerine oğlu Beşar Esad devlet başkanı olmuştur.

Yazar birinci bölüm için son notlar kısmında, Hafız ve Beşar Esad başkanlığı altında Suriye, son derece güvenilir ve etkili bir güvenlik aygıtı ile çok güçlü askeri bir grup tarafından yönetildi diye yazmaktadır. Ülke bağımsızlığından bu yana daha önce yaşanmayan politik istikrar ve sürekliliği tecrübe etmiştir. Fakat bu süreklilik yönetici politik ve askeri elitlerin yapısında herhangi bir politik reform ve önemli değışiklik yapılmaması ile bağlantılıdır. Suriye ordusu, güvenlik kurumları ve diğer iktidar kurumları içinde iyi organize edilmiş mezhepsel, bölgesel, aşiretsel ve ailesel ağlar olmaksızın 1963'ten beri ülkeyi yöneten Baas Partisi bu kadar uzun yaşayamazdı. Ayrıca bu dönem içinde önemli mevkiler elde eden ve zenginleşen Alevi elit politik reformun önünde engel olmuştur. Esad yönetimleri altında zenginleşen Alevi elit ve aileleri, zengin kentli burjuvazi özellikle Şamlı Sünniler ve Hristiyanlar ile bir çeşit koalisyon inşa etmiştir. Bu yüzden Alevi-hakimiyetli Baas rejiminin süreklilik kazanmasında doğrudan bir çıkar sahibi olmuşturlardır.

Baas Partisinin iktidara gelme süreci ve sonrasında yaşananları anlatarak tarihsel bir açıklama ile rejimin nasıl ayakta kaldığını, muhalefetin tavrını ve muhalif hareketlerin nasıl bastırıldığını anlatan yazar, bu bölümde başlığa uygun olarak güzel bir özet çıkarmıştır. 2011'e giden süreci daha iyi anlamamızı sağlayan bu özet diğer bölümlerin de temelidir.

Could the War in Syria Have Been Avoided? (Suriye'deki Savaş Önlenebilir miydi?) başlığını taşıyan ikinci bölüm ile yazar geçmişte yaşananlardan yakın zamana geliyor ve belki de sorulmamış bir soruyu dile getiriyor. Bu bölümde yazar, eğer devlet başkanı Beşar Esad rejimi Mart 2011'de patlak veren Suriye Devriminin erken bir aşamasında önemli reformlar gerçekleştirseydi Suriye İç Savaşı önlenebilir miydi? sorusunu-iddasını tartışmaktadır. Rejimin daha önceki tarihi ile turumları-davranışları göz önüne alındığı zaman, yazar Suriye iç savaşının düşük bir olasılıkla önlenebileceği sonucunu çıkarmaktadır. Ayrıca Van Dam'a göre 2011'de ve sonrasında, daha önceki zamanların aksine, muhalif gruplar kademeli olarak yabancı ülkelerden hem politik hem de askeri destek

almaya başlamışlardır ki böylece bu ülkeler Suriye'nin iç meselesine müdahale etmeye başlamıştır. Bu desteğin sonucunda ülkede iç savaşın yanı sıra vekiller tarafından yürütülen bir savaş ortaya çıkmıştır. Böylece 'iç savaş' (civil war) terimi başlangıç aşamasından sonra, artık uygun değildi çünkü savaş bir yanda Rusya, İran ve Hizbullah tarafından desteklenen rejim, ordusu, milis kuvvetleri ve güvenlik kurumları diğer bir yanda diğer ülkelerden binlerce savaşçı dahil ordudan ayrılan askerlerin olduğu bir duruma gelmişti. Eğer muhalif güçler bu şekilde desteklenmeseydi, devrim daha az kurban ile daha erken bir zamanda muhtemelen bastırılırdı ve rejim belirsiz bir zaman için baskıcı yönetimini devam ettirebilirdi. Fakat gelecekte bir gün rejimin baskılarından muzdarip olan insanlar tarafından, şiddetli bir hesaplaşma için yenilenmiş bir çaba ortaya çıkabilirdi. Suriye'de özgürlük için çağrılar anlaşılabilir ve gereklidir fakat Suriye politik sisteminin demokrasiye dönüşümünün şiddetli ve kanlı olmamasını beklemek iyi niyet beklentisidir. Yazar ayrıca Suriye'de şu ana kadar demokratik bir yönetimin kurulmadığını, atalarının olduğu gibi bugünkü Suriyelilerin de diktatörlükten başka bir yönetim bilmediğini söylemektedir. Fakat yazar, Suriye'deki demokrasi deneyimi eksikliğinin, Suriyelilerin yeni bir demokratik sistem inşa etme kapasitesine sahip olmadığı anlamına gelmediğini eklese de ardından Suriye Devrimi sırasında ülkedeki çeşitli güçlerin kendi politik ajandaları olduğunu ve iktidara geldikten sonra demokrasiye herhangi bir saygı göstermemelerinin beklenebileceğini eklemiştir.

Bu bölümde yazarın sorduğu sorulardan bir diğeri de eğer Beşer Esad rejimi 2011'de görünür reformlar gerçekleştirmiş olsaydı, muhalefet tatmin edilebilir miydi? sorusudur. Yazar sorusuna kısa dönemde bunun olabileceğini fakat uzun dönemde hem ılımlı hem de daha az ılımlı muhalefetin, en azından iktidar-paylaşımının gerçek bir türünün elde edilebilmesini kapsayan daha az diktatörlüğe ve daha fazla özgürlüğe neden olan daha ileri reformları talep edecekleri cevabını vermiştir. Van Dam'a göre dahası muhalefet, rejimin ileri gelenlerinin yargılanmasını da talep edebileceğini bu şartlar altında da rejimin kendi isteği ile istifa etmesini beklemenin gerçekçi olmayacağını dile getirmekte ve rejimin kendini korumak için bazı kozmetik değişikliklerden başka herhangi bir reforma gitmek istemeyeceğini eklemektedir.

Yazarın bu bölümde ele aldığı önemli konulardan birisi de mezhepçilik ile ilgilidir. Suriye Devriminin başında mezhepçilik konusunun belirgin bir şekilde görülmemiş olması onun önemli bir alt akıntı olmadığı anlamına gelmemektedir. Suriyelilerin mezhepçilik konusunda konuşmaktan kaçındığını çünkü yıkıcı etkileri olabileceğinin farkında olduklarını belirten yazar rejimin Alevi

faktörünün diktatörlükten daha geniş tabanlı bir rejime barışçıl bir dönüşümü engelliyor gibi görüldüğünü söylemektedir. Ayrıca yazar, Suriyeli göstericilerin başlarda esas talebinin daha fazla politik özgürlük ve tek-parti diktatörlüğünün sonunu getirmek olduğunu mezhepçilikten genellikle kaçındıklarını dile getirmektedir.

Yazara göre çeşitli gözlemciler, Suriye rejiminin kasıtlı olarak mezhep-tonlu iç savaşı teşvik etmek istediği iddiasında bulunmuştur ve Sünni çoğunluğun bir kısmı aslında durumu böyle algılamış olabilir. Fakat rejim çoğunlukla Aleviler tarafından kontrol edilen tüm iktidar kurumlarına zaten hakim olduğu için, Sünni çoğunluk ile daha ileri mezhep kutuplaşması yaşanmasında gerçek bir avantajı yoktur. Mezhep kutuplaşmasının Alevilerin, rejimin yanında yer almasını sağlamak için özellikle yapıldığı iddiası için, yazar sadece kısa dönemde rejim için bir avantaj olduğunu fakat zaten radikal İslamcılarının hem geçmişteki hem de günümüzdeki hareketleri tarafından büyük ölçüde bunun sağlandığını belirtmektedir. Ama yine de böyle bir mezhep kutuplaşmasını rejim istesin ya da istemesin Suriye ordusunun elit güçleri, güvenlik aygıtları ve diğer baskıcı kurumların mezhep yapısından dolayı engellenmesinin zor olduğunu söylemektedir. Ayrıca Van Dam'a göre barışçıl sivil muhalefet gösterilerinde herhangi bir mezhepsel içeriğe karşı olmalarına rağmen, radikal İslamcı askeri gruplar Alevi-çoğunluklu rejime karşı hareketlerinde açıkça mezhepsel motivasyonları olmuştur ve mezhepsel kutuplaşmaya da sebep olmuşlardır.

Yazarın bu bölümde ele aldığı konulardan biri, iç savaşa müdahil olan vekillerin politikaları ve tavırlarıdır. Yazar bu noktada Batılı ülkelerin Suriye başkanı ve rejimini yasadışı ilan etmesinin diyalog olasılıklarını da bloke ettiğini ve daha tarafsız pozisyona doğru bir yol bulmayı zor hale getirdiğini dile getirmektedir. Çoğu Batılı ülke elçilerini, 2012'de Şam'dan geri çekmiş, böylece sadece rejim ile bütün direkt iletişimlerini kesmemişler, ayrıca Suriye içindeki kulaklarını ve gözlerini de kaybetmişlerdir.

Yazar ikinci bölümde muhalefetin karşı şiddetine de değinerek, Haziran 2011'de artan şiddet ve karşı şiddetin rejim ve muhalefet arasında barışçıl tartışma ve diyaloga herhangi bir dönüşü son derece zor bir hale getirdiğini söylemektedir. Başlarda özgürlük ve barış çağrısı yapan göstericiler, artan baskı sonrası rejimin düşmesini istemişlerdir. Arabuluculuk çabaları başarısız olduktan sonra, Suriye muhalif güçleri Batılı ülkeler ve bölge ülkeleri tarafından askeri olarak desteklenmeye başladı, rejim ise Rusya, İran ve Hizbullah tarafından desteklendi. Bu, ülkelerin ve tarafların bazıları için Suriye'ye karışma stratejik hırsları ve algılanan çıkarlarının parçası idi. Örneğin, Suudi Arabistan ve İran

arasındaki bölgesel rekabet, İran'ın; Irak, Suriye ve Lübnan'daki bölgesel hırsları, Suudi Arabistan'ın bu durumu karşılama isteği gibi, Rusya'nın güney kanadında bir İslami devletin ortaya çıkmasını engelleme isteği gibi.

Yazar ikinci bölümün son başlığında yine spekülative bir soru soruyor: Who wants an Alawi State? Suriye iç savaşı süresince, Alevilerin kendi devletlerini veya özerk bölgelerini istediklerini iddia eden çeşitli yorumlar yapıldı. Yazar bu konuda Peter Harling ve Robert Malley'in Alevilerin sadece gerçek sığınakları olarak nispeten ulaşılamaz dağlık alanlardaki köylerini gördüğünü ve evlerine gidecekleri yönündeki alıntılarını paylaşmış fakat Şam'da doğan ve tüm yaşantılarını orada geçiren Alevilerin bu hisleri paylaşacağını düşünmediğini eklemiştir. Bu faktörler mezhep-tonlu iç savaşı güçleştirmektedir çünkü mezhep grupları coğrafi olarak birbirine karışmıştır. Yazar sonuç olarak, Suriye'nin teritoryal parçalanmasına, karar vermek gerçekten yerleşimcilerin kendi seçimlerine kalsaydı herhangi bir ciddi tehlike olmadığını fakat Alevilerin, Dürzilerin, İsmaililerin, Hristiyanların ve Sünnilerin bunu istemediğini söylemekte ve İsrail'in bunu isteyebileceğini çünkü bu durum onun etnik veya mezhep kimliklerine dayanan varlıklara bölünen Orta Doğu vizyonuna daha iyi uyabilirdi diye yazmaktadır.

Kitabın üçüncü bölümü *Confrontation Between the Military of the Regime and the Opposition* (Rejimin ve Muhalefetin Askerleri Arasında Karşılaşma) ismine sahiptir. 2011'de barışçıl gösterilerin başlamasının iki ayı içinde, Suriye ordusu ve güvenlik güçleri ayrılmalardan muzdarip olmaya başladı. Bazı askerler ve güvenlik güçleri söylentilere göre göstericilere ateş etmeyi reddettikten sonra ayrılmıştı. Bu bağlamda yazar bu bölümde, muhalif askeri örgütlere değiniyor. Haziran 2011'de ilan edilen Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) Batılı ülkelerin rejime karşı işbirliğine hazır olduğu bir örgüttü lakin yazar ÖSO'nun zayıf yapısına da dikkat çekmektedir. Bu durumu ortaya çıkaran sebepleri de anlatmıştır. ÖSO'nun yanı sıra diğer oluşumlara da yer veren yazara göre Ahrar el-Şam, Ceyş-ul İslam, el-Nusra gibi İslami örgütler, ÖSO'ya göre daha etkili organizasyon yapısına sahiptir. Nisan 2013'te Suriye'de beliren Irak, Şam İslam Devleti'ne (İŞİD- İngilizce ISIS- daha sonra İslam Devleti- IS) de yer veren yazar, Batılı ülkelerin, örgütün batıdaki terör saldırılarından dolayı İŞİD'i bir tehdit olarak kabul ettiğini bunun sonucunda da söz konusu ülkelerin Esad rejimine karşı mücadeleden İŞİD'e karşı savaşa daha fazla odaklanmaya başladıklarını ve önceliklerini değiştirdiklerini söylemektedir.

Yazar, üçüncü bölümde muhalefetin askeri örgütlenmesini anlattıktan sonra, rejimin askeri gücünün yapısına yer vermiştir. Rejimin askeri ve güvenlik

güçleri kendi başlarına muhalefet güçlerini mağlup etmeye etkili olamadığı için, Halk Komiteleri ve yeni Ulusal Savunma Güçleri gibi milis benzeri destek güçlerini kullanmıştır. Yazar bu kuvvetlerin zamanla savaş lordları gibi kendi güçlerini inşa etmeye başladığını söylemektedir. Fakat rejim, askeri güçlerinin durumu ne olursa olsun, Aralık 2016'da Halep kentini geri alabilmiştir. Bu durum iç savaşta önemli bir dönüm noktasıdır.

Yazar bu bölümde son olarak değişen askeri ittifakları anlatmıştır. İç savaş süresince askeri ittifaklar, ilgili taraflar için belirli bir anda en avantajlı ya da en az zararlı olarak kabul edilen duruma bağlı olarak çeşitli durumlarda değişmiştir. Yazar burada daha ılımlı askeri gruplar ve el-Nusra veya diğer radikal hareketler arasındaki ittifakları kastetmektedir. Tabiki rejimin çeşitli durumlarda IŞİD ile ittifak kurduğu yönündeki suçlamalara da yer veren yazar gerçeğin daha karmaşık göründüğünü anlatmaktadır. Rejimin taktiksel olarak bazı Kürt gruplar ile ittifakına da değinen yazar, anlattığı tüm ittifakların günün askeri ve politik önceliklerine bağlı olarak genellikle geçiçi olduğunu söylemektedir.

Kitabın dördüncü bölümü *The Ambivalent Western Approach to the Syria Conflict* (Suriye Çatışmasına Karşı Batı'nın Çelişkili Yaklaşımı) ismini taşımaktadır. Yazara göre, Suriye ayaklanmalarına Batı'nın yaklaşımı başından itibaren fazlaca iyi niyetin (wishful thinking) hakimiyetindeydi çünkü öncelik realpolitik üzerine demokratik ve ahlaki ideallere verilmişti. Birçok Batılı politikacı çatışmayı çözmeye doğru çalışmak zorunda olan uzun dönemli vizyon ve sonuç-odaklı bir pragmatizmden ziyade günlük iç politik reflekslerine kendi pozisyonlarını dayandırdılar. Birçok Batılı politikacı başlarda, çatışmanın sadece başkan Esad iktidardan uzaklaştırılırsa çözülebileceği fikrine sabitlenmişti. Birçoğu rejimin çok kısa bir süre içinde düşeceğini düşünüyordu. Rejimin gücü, yanlış iyimserliğin yanı sıra Suriye rejimine dair bilgi eksikliğinden dolayı tamamen hafife alınmıştı. İdeolojik argümanlar bazen gerçekçi olanlara üstün gelmişti.

Yazara göre, Batılı ülkeler tarafından alınan kararlar ve pozisyonların birçoğu çok küçük ve çok geçti. Politikacılar, gerçeklere ve durumların onları tamamen meşru kılmamasına rağmen kullanılmaya devam eden sözde politik doğrulara her zaman ayak uyduramıyorlardı. Bu noktada yazar, 2012'de birçok Batılı ülkenin Şam'daki elçiliklerini kapatmalarını eleştirerek bunun bir çözüm bulmaya yardım etmediğini söylemektedir. Yazar, eğer Batı rejim ile diyalog çabalarını ilk aşamalarda çok daha ciddiye alsaydı, başarı garanti olur denilemeyeceğini de eklemektedir. Fakat daha az kan döküldüğü 2011'de, bir uzlaşma daha sonra ulaşılabilecek bir uzlaşmadan daha az zor olabilirdiye

eklemektedir. Yazar Batılı ülkelerin, hala çatışmayı çözmeye yardım edecek seçenekleri var mı? diye de sormaktadır. Askeri bir müdahalenin masada olmadığını, kırmızıçizgi aşıldığında gerçekleşmediği için Batı'ya olan güvenin sarsıldığını belirten yazar, muhalif grupları silahlandıran Batı'nın böylece rejimi politik müzakerelere zorlama ya da hatta savaşı kazanma şanslarını artırma amacının iş gerçeğe geldiğinde oldukça sınırlı olduğunu ortaya çıktığını yazmaktadır.

Batılı devletler ilk önce Beşar Esad'ın iktidardan ayrılmasına sabitlendi ve muhalefete destek oldu, daha sonra IŞİD'e ve mülteci krizine odaklandılar tabiki bu konular birbiri ile bağlantılıdır diye yazar belirtse de ilk önce iç savaşın ana konusunun ele alınması gerektiğini söylemektedir. Yazara göre açıkça kesinleşmiş bir plana ya da Esad ve rejimini iktidardan uzaklaştırmaktan başka gelecek için amaçlara sahip olmayan Batılı ülkelerin çoğu eylemi tepkiseldir. Yazar bu durumu şaşkıncı bulmaktadır çünkü özellikle gelecek rejim gerçeği, göz önüne alındığında örneğin gelecek rejim radikal İslami bir diktatörlük olursa, mevcut rejim kadar kötü olabilir. Yazar bu bölüm boyunca çatışmaya çözüm bulmayı hedef olarak görmeyi yinelemiştir: Adalet sağlanmadan önce politik çözüm bulunmalıdır. Yazar ayrıca bu bölümde Batılı ülkeleri yanlış beklentiler yaratmalarından dolayı eleştirmiştir.

Intra-Syrian Talks But No Negotiations (Müzakeresiz Suriye-İç Görüşmeler) isimli beşinci bölüm kitabın son bölümüdür. Başlığın adından da anlaşılacağı gibi bu bölümde yazar, iç savaşın çözümü için yapılan görüşmelere, girişimlere yer vermiştir. Bundan önceki dört bölümde sürekli yinelediği *find a solution-* bir çözüm bulunmalı ifadesinin, yazarı bu bölümü yazmaya ittiğini düşünüyorum. Yazar bölüme Birleşmiş Milletler ve Arap Ligi'nin bir faaliyeti olan Kofi Annan'ın misyonunu anlatarak başlamıştır. Mart 2012'de BM ve Arap Birliği Suriye Özel Temsilcisi Kofi Annan'ın çatışmaları durdurmak için hazırladığı planı ve misyonu yazara göre bu aşamada, diyalog ve barışçı yollar vasıtası ile krizi çözmeye yardım eden tek gerçekçi olasılıktı. Annan'ın Six Point Plan isimli planı birçokları tarafından başlangıçtan itibaren 'başarısız bir doğru' olarak eleştirilmesine rağmen, bu plan o dönemlerde barışçıl bir çözüm getirmeye yardım edecek 'türünün tek örneği' idi. Yazar bölümün devamında çözüm bulmak için düzenlenen Cenevre-1 ve BMGK'nin tüm sürekli üyelerinin de desteklediği Cenevre Bildirisi'ne yer vermiştir. Söz konusu çabaların ardından 22 Ocak 2014'te Cenevre-2 konferansı gerçekleşmiş fakat somut bir sonuç elde edilememiştir. Suriye'deki çatışmaya çözüm bulmaya yardım etmek için türlü uluslararası grupların kurulduğunu belirten yazar çeşitli başarısız uluslararası

girişimden sonra 2015’de Viyana’da oluşturulan International Syria Support Group (ISSG)- Uluslararası Suriye Destek Grubu’nu, hem rejimin destekçilerinin hem de muhalefetin katıldığı bir girişim olarak görmektedir.

2015 yılına kadar muhalif grupların genellikle bir çözüm bulmak için gerçekten birlikte çalışmadığını söyleyen yazar, muhaliflerin çeşitli –bazen rakip- gruplara bölündüğünü söylemektedir. Muhalif grupların çoğu, hem askeri hem de ülke içi ve dışında bulunan sivil muhalifler- Aralık 2015’te Suudi Arabistan devletinin davetinde bir araya geldikleri zaman, büyük ölçüde farklılıklarının üstesinden gelmişler ve rejim ile gelecek müzakereler için ortak bir konuma gelmişlerdir. Riyad Konferansı sonucunda bir ‘Suriye Devrimi ve Muhalif Güçler için Yüksek Müzakere Konseyi’ oluşturmaya hem fikir olunmuştur. Bu konsey, rejim ile müzakereleri yürütecek bir delege seçmiştir. Cenevre-3, çözüm bulmaya yönelik yapılan görüşmeler dizisinin devamı olmuştur.

Yazar bu bölümde bir önceki bölümde de vurguladığı üzere Batılı devletlerin muhalefette yanlış beklentiler yarattığını dile getiriyor çünkü muhalefetin git gide verilen desteğin politik ve ahlaki bir destek olduğunu, rejimi beklenen değişiklikleri yapmaya mecbur edecek kadar yeterli askeri destek alamadıklarını hissettiklerini yazmıştır. Yazar yapılan görüşmeleri değerlendirerek şöyle demiştir: *hem muhalefet hem de rejim politik bir çözüm istiyor fakat sadece kendi terimleri ile.* Bölümün son kısımlarında yazar, uzlaşmanın önündeki engelleri anlatmış ve uzun dönem olasılığı olarak, hem rejim için hem de muhalefet için daha iyi bir tercihin müzakereler gibi görüldüğünü belirtmiştir.

Sonuç bölümünün başlığı *Basic Elements of The Syrian Conflict Since The Revolution of 2011* (2011 Devriminden Beri Suriye Çatışmasının Ana Unsurları) ismine sahiptir. Yazara göre Suriye’deki çatışma çok karmaşık olabilir fakat çeşitli ana unsurlar aynı kalmaktadır ve bazen gözden kaçırılmakta ya da göz ardı edilmektedir. Sonuç vasıtası ile bu unsurların bazılarını incelemek yararlı olabilir diyerek bu bölümde bunlara yer vermiştir. Suriye’deki çatışma rejim ve çeşitli muhalif gruplar arasında ölüm ve yaşam için bir mücadeledir. Rejim kendi ayrılışını müzakere etmeye hazır değil. Muhalif gruplar geçiş hükümetinde rejimin üyeleri ile gücü paylaşmak gibi kazanımlar elde etse de bu grupların Beşar Esad’ı ve rejimini düşürme arzularını açıkça dile getirmeleri rejim ile gerçekçi müzakereleri imkansız yapmaktadır.

Yazara göre Suriye örneğinde muhalif gruplar müzakerelerin sonunda ve geçiş döneminin başında, rejimin ana çekirdeğinin ayrılması ile adalet ve cezalandırma gibi ihtimalleri istiyor fakat bunun gerçek dışı olduğu ortaya

çıkıştır. Sadece rejimin askeri bir bozgunu gerçek bir politik geçiş veya rejim değişikliği getirebilir. Rejim devrildikten sonra takip edebilecek durumun kontrolü, son derece zor olabilir çünkü başlangıçta Batı ülkeleri ve diğerleri tarafından desteklenen ılımlı seküler gruplar yerine tamamen farklı gruplar iktidarı üstlenebilir. Yazara göre Suriye için Beşar Esad ile iyi bir gelecek yok fakat Esad'sız gelecek olasılıkları da umut verici görünmüyor. Ama yine de ülkenin geleceği için politik kararlar alınmalı ve adımlar atılmalıdır. Politik bir anlaşmayı başarabilmek için bütün ilgili taraflar yer almalıdır.

Yazarın diğer bölümlerde de dile getirdiği gibi Beşar Esad'ın ayrılmasına sabit kalmak çatışmaya çözüm bulmaya yardım etmeye ciddi bir engeldir. Batılı politikacılar ve diğerleri tarafından rejimin gücü küçümsenmiştir. Diğer bölümlerde de söylediği gibi bu durum kısmen rejime dair bilgi eksikliğindedir. Yazarın Suriye'de İktidar Mücadelesi adlı kitabında da anlattığı gibi rejim sadık destekçilerini hassas kilit pozisyonlara atayarak ve rejime muhalif olduğundan şüphelendiklerini tasfiye ederek gücünü artırmıştır. Söz konusu sadık, güvenilir kişiler rejim liderleri ile aynı bölgeden, aileden, dini topluluktan (özellikle Alevi) tercih edilmiştir fakat bu insanlar eğer rejime muhalif olursa ya da bundan şüphelenilirse kötü bir sondan kaçamamaktadırlar. Birçok Alevi, Sünni hakimiyetli muhalif gruplar tarafından şiddetle yargılanma korkusundan rejime destek zorunluluğu hissetmektedir. Bu yüzden herhangi bir politik çözüm Suriye Devriminden de eski olan mezhebi sorunları ciddi bir şekilde hesaba katmalıdır.

Yazarın sonuç bölümünde ele aldığı konulardan biri de, Suriye'deki savaşın açıkça çeşitli ülkelerin dahil olduğu vekalet savaşı haline gelmesidir. Batılı ülkelerin ve bölge ülkelerinin muhalefete desteği çok küçük ve çok geç olmuştur. Söz konusu ülkelerin, destek gelecek söylemleri savaşa çözüm bulmaktan ziyade şiddetlendirmiştir ki bu da yanlış beklentiler yaratmıştır. Şam ile iletişim kanallarını keserek, Batılı ülkeler rejimi etkilemek için gerekli araçlardan yoksun kalmıştır. Bir dereceye kadar Rusya ve İran bunu yapacak araçlara sahiptir. Yazara göre Batılı ülkeler aslında sınırlı bir istek ve sınırlı araçlar ile girişmiştir fakat amaçlarını buna göre uyarlamaya hazır değillerdi; bunun sonucunda istedikleri, iddia ettiği şeyleri yerine getirecek konumda değildiler. Askeri muhalif güçlere destek sağlayarak rejimi mağlup etmeye sebep olmadılar, savaşın şiddetlenmesine ve uzamasına neden oldular.

Yazar sonuç bölümünü bitirirken seçenekleri yazmıştır: 1. Savaş daha fazla ölüm ve yıkım getirerek, belirsiz bir zaman süresince devam edebilir 2. Rejim kazanabilir ve diktatörlüğe ve şiddetli baskısına devam edebilir. (Bu durum

muhalefeti destekleyen Batı ve Körfez ülkelerinin böyle de facto bir durumu kabul edip etmemelerine veya onların rejim değişikliğini gerçekleştirmeye yardım etmek amacıyla muhalefete destek vermeye devam edip etmeyeceğine bağlıdır) 3. Muhalefet grupları, İslami diktatörlük olasılığı ile kazanabilir. (Bu durum Suriye rejiminin başlıca müttefiklerinin bunun gerçekleşmesine izin vermeye hazır olup olmadıklarına bağlıdır) 4. Ülke geçiçi olarak veya sürekli farklı parçalara ayrılabilir ki bu farklı parçalar daha çok ya da daha az otoriter grupların hakim olduğu yerler olabilir 5. Politik bir uzlaşı sağlanabilir ki diğer tüm seçenekler içinde tercih edilebilir görünmektedir.

Yazar son cümle olarak politik bir çözümlü başarmaya yardım etmek için ciddi çabaların sürdürülmesi gerektiğini, mucizelerin sadece birisi onlara inanmaya devam ederse gerçekleşeceğini yazmıştır.

Kitap oldukça akıcı bir İngilizce ile yazılmıştır. Eserde Arapça çalışmalardan yararlanılmıştır. Bu durum içeriden bilgilerin yer bulmasını sağlamıştır. Yazarın bir önceki kitabı olan *Suriye’de İktidar Mücadelesi*’nin nasıl Suriye iktidarı için mücadeleye hatta savaşa evrildiğini bu eserde görmek mümkündür. Suriye’ye dair tarihsel, coğrafı, siyasi bilgilerin de yer aldığı eser iç savaşta anlamlandırmak isteyen her okuyucunun mutlaka okuması gereken kitaplardan biridir.

